

Jacobo Vidal Franquet

CONTRIBUCIÓ A L'ESTUDI DE L'ARGENTERIA MEDIEVAL DE LA CIUTAT DE TORTOSA. ELS ARGENTERS AL SERVEI DEL MUNICIPI*

«No se ha hecho todavía un estudio acabado de nuestra antigua orfebrería, e incluso para muchos ha pasado inadvertida su existencia.»

J. Matamoros (1916)

«La manufactura de Tortosa ha sido poco estudiada, pero nosotros conocemos varias piezas con punzón dertusense que acreditan a aquellos talleres.»

M. Betí (1927)

va fabricar-se el bust de sant Eulali, que és la primera obra inequívocament renaixentista, d'entre les que es conserven i estan ben datades, que duu punxó de Tortosa, tot i que el seu autor fos un argenter de Tarragona. I és que, com demostra la Custòdia d'Orta, construïda l'any 1521, bona part de les obres locals produïdes durant el primer terç del segle XVI mostren característiques «gòtiques» amb l'afegit d'elements decoratius del nou estil. És lògic.

Introducció

Aquest article és el resum, sense apèndix documental, d'un treball més extens enllestit l'estiu de l'any 2003. En aquell moment vaig contemplar l'estudi de l'argenteria del centre tortosí des dels seus incerts inicis fins a l'any 1550, ja que, malgrat que sabem que alguns dels mestres actius o presents a la ciutat durant el primer quart del segle XVI treballaren en obres «a la romana»¹, el 1550

Tanmateix, com que en una publicació recent ja he parlat de l'argenteria tortosina des de la darrera dècada del segle XV fins als volts del 1600², aquí tallaré el meu discurs vers l'any 1506, data que de bon començament pot semblar, i és, arbitrària, però que pot ser, alhora, significativa, ja que és la de la mort d'Antoni Codina major, el fundador d'una important nissaga d'argenters activa a la ciutat durant més d'un segle.

* Aquest treball s'emmarca dins el projecte de recerca *El tardogòtic en la producció artística de la Corona de Aragó: experiències autòctones e intercanvis internacionals* (BHA2002-03299), finançat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología, i s'ha beneficiat d'una beca de formació de personal docent i investigador de la Generalitat de Catalunya. Vull expressar el meu agraïment a la doctora Maria Rosa Terés, per la seua infinita paciència i pels seus savis consells, que malauradament no sempre són capaços de seguir. Al doctor Joan Domenge, que ha revisat el text i ha aguantat la meua tendència a no voler canviar ni una coma. I al doctor Enric Querol, perquè és un magnífic company de recerca —ple de la liberalitat que manca, tantes vegades, en el nostre petit món acadèmic— als descuidats arxius tortosins.

¹ El valencià Jaume Castellnou (actiu a Tortosa l'any 1501), participà en la fàbrica del retaule de plata de la Seu de València, la major responsabilitat del qual va recaure en la figura de l'italià Bernabo de Tadeo. D'Antoni Sancho (present a Tortosa l'any 1521, malgrat que no consta que hi treballés), també de la ciutat del Túria, es coneix un magnífic dibuix d'encenser. Sobre aquests mestres cfr. J. SANCHIS SIVERA, *La catedral de València*, València, 1909, *passim*; ID., *La orfebreria valenciana en la Edad Media*, Madrid, 1924; M. FALOMIR, *Arte en València, 1472-1522*, València, 1996, p. 470-471.

² Cfr. J. VIDAL, «Assaig de panorama de les arts a la Tortosa del Renaixement», dins E. QUEROL i J. VIDAL, *Cultura i art a la Tortosa del Renaixement*, Tortosa, 2005 (en premsa).

D'altra banda, com expressa clarament el títol de l'estudi, cal dir que aquí simplement intentaré clarificar, fins a on sigui possible, les relacions entre el municipi i els argenters que treballaren per a la institució municipal, però no pas el seu paper dins del govern de la ciutat³, ni, encara memys, donar una visió de conjunt de l'argenteria del centre tortosí als segles del gòtic. El buidat exhaustiu dels protocols notariais de Tortosa que es conserven a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, que ja està completat, i molt significativament els de l'Arxiu Capitular, que actualment roman tancat, així com l'estudi d'altra documentació, haurà de servir per a traçar el panorama complet de l'argenteria a Tortosa i, si de cas fos necessari, per a canviar radicalment allò que aquí es diu. Per raons d'espai no podem presentar el perfil biogràfic dels mestres que treballaren per al Consell de la Ciutat, l'anàlisi de la contribució del municipi en peces d'altres titularitats (capitular, parroquial o conventual) ni, tampoc, altres aspectes més laterals per al coneixement de l'activitat dels argenters a la ciutat. La seqüència raonada del desenvolupament dels tallers locals i l'estudi de les peces el deixo, també, per a una altra avinentesa.

Pel que fa a la naturalesa de la seua activitat, cal dir que els argenters que registra la documentació municipal de Tortosa realitzen per al Consell de la Ciutat una sèrie de treballs que no poden comparar-se als grans encàrrecs de l'Església o de la Monarquia, però que, malgrat tot, tenen un cert interès que s'ha d'emmarcar dintre de la inequívoca condició d'artesans que tenien a l'Edat Mitjana els avui anomenats «artistes»⁴. Com afirma Joan Domenge en analitzar l'activitat dels pintors i els argenters al servei de la Seu de Girona entre els anys 1367 i 1410, aquests mestres «no menyspre-

aven tasques de neteja i manteniment dels béns mobles», ja que «aquestes feines segurament representaven un complement salarial als encàrrecs directes d'obres i una activitat continuada per als membres de l'obrador»⁵. A més, la vinculació amb la institució de torn (en el cas que comenta Domenge, la Seu de Girona; en el que comentem nosaltres, el municipi de Tortosa), ultra els guanys econòmics immediats, devia ser una forma eficaç per als mestres i els seus tallers de tenir contactes i d'aconseguir encàrrecs més destacats, atesa la importància que aquestes administracions i els qui les regien tingueren per a la vida artística i cultural de l'època.

Així, doncs, trobem que els argenters que treballaren per al municipi de Tortosa en els segles del gòtic no feren grans obres sinó que es dedicaren, principalment, a marcar les peces produïdes als obradors de la ciutat amb el punxó de Tortosa, a pesar les monedes de la ciutat, a adobar (i en menor mesura fabricar) objectes metàl·lics d'or o argent, però també de ferro, llautó o coure, necessaris per al bon funcionament de la ciutat, com ara trompetes, segells, etcètera. La circumstància és paral·lela a la dels pintors que treballaven per a la institució municipal, els quals, malgrat que de vegades tenien la capacitat de pintar retaules (està clarament demostrat en el cas de Domingo Valls, Pere Lembrí, Jaume Serra i Lluís Montoliu, i és possible en el d'altres mestres, com ara Pere Cardona), eren contractats pel Consell de la ciutat bàsicament per a pintar escuts en brandons i llibres de comptes i per a *tenir en condret* els entremesos de la processó de Corpus.

En un altre ordre de coses, s'ha de subratllar que malgrat que la quantitat de peces conservades amb punxó de Tortosa abans de l'any 1936 era desta-

³ El paper dels argenters —i el d'altres mestres en oficis «artístics»— va ser mínim, a Tortosa, i a l'Edat Mitjana sembla que només Francesc Comí (doc. 1448-1478), Antoni Codina (doc. 1460-1506) i els Castelló tingueren una certa representativitat. Durant el segle XVI la seua posició social probablement va ser més important.

⁴ Sobre aquesta qüestió cfr., entre altres, F. P. VERRIÉ, *La vida de l'artista medieval*, Barcelona, 1953; J. YARZA, «Artista-artesano en el gòtic catalán, I», dins *Lambard*, III (1987), p. 129-169; J. YARZA i F. FITÉ (editors), *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó*, Lleida, 1999.

⁵ J. DOMENGE, «Servar un patrimoni: pintors i argenters a la seu de Girona (1367-1410)», dins J. YARZA i F. FITÉ (editors), *L'artista-artesà medieval...*, p. 337.

able, i que malgrat que encara se'n conserven diverses, les quals han estat, darrerament i en distintes ocasions, objecte d'anàlisi, pel que fa als materials bibliogràfics que es refereixen a l'argenteria tortosina dels segles del gòtic, s'ha de dir, molts anys després que ho escriguessin els insignes José Matamoros i Manuel Betí, que són gairebé inexistents. I això no només des del punt de vista de la promoció artística del municipi —o de les relacions amb el municipi—, que és allò que aquí bàsicament ens interessa, sinó, en general, sobre l'argenteria tortosina d'època medieval en tots els seus aspectes.

Les aportacions dels historiadors locals tortosins de finals del segle XIX i inicis del XX són encara més minses que en camps com la pintura, l'escultura o l'arquitectura gòtiques, també gairebé inèdits fins a les darreries del segle XX o començaments del XXI; i són encara més minses si tenim en compte la gran quantitat d'estudis, més o menys valuosos, que s'han ocupat dels altres centres productors d'argenteria de la Diòcesi, especialment de Morella⁶. Així, el canonge Matamoros simplement va publicar, l'any

1916, un breu article, en la línia d'exalçament patriòtic del passat que tenen diversos dels seus escrits, sobre l'argenteria medieval de la ciutat. En aquest escrit fa un petit inventari de peces amb punxó de Tortosa i, allò que és més important i dóna valor a l'article, presenta per primer cop les dues formes que va adoptar aquest punxó als segles XIV, XV i XVI⁷. Mariano Galindo, per la seua banda, solament va citar el nom de tres argenters (Caravida Barbut, S. Coll —en lloc de Guillem Coll—, i Esteve Jaquers) en un article que tracta principalment sobre pintura gòtica⁸. Federico Pastor i Lluís simplement va transcriure un document referent a la Custòdia de la Seu de Tortosa construïda als darrers anys del segle XIV, però ho va fer en el context d'un article sobre l'antiguitat de la festa del Corpus Christi a la ciutat, no pas en el d'un estudi sobre argenteria⁹. I, finalment, Enrique Bayerri, en la seua monumental i caòtica *Historia de Tortosa y su Comarca*, va despatxar el tema afirmant que «los argenteros trabajaban con gran primor y gusto artístico»¹⁰, alhora que en un altre lloc —i això és més important— donava el nom del primer argenter que avui hi ha documentat a la ciutat, un jueu

⁶ Sobre aquests obradors cfr. especialment M. BETÍ, «Las cruces gemelas de San Mateo y de Linares de Mora», dins *Boletín de la sociedad castellonense de cultura*, VIII (1927), *passim*; ID., *Los Santalínea. Orfebres de Morella*, Castelló de la Plana, 1928; M. MILIAN BOIX, «Exposición Morellana de Arte», dins *Boletín de la sociedad castellonense de cultura*, X (1929), XI (1930), XII (1931), XIII (1932), *passim*; ID., «El punzón de orfebrería de Morella (1320-1910)», dins *Martínez Ferrando, archivero. Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Madrid, 1968, p. 351-399 (aquí emprarem la reedició de 1989 dins *Homenaje a Mosén Milián*, 2, Castelló de la Plana, 1989, p. 169-217); J. PUIG, «Plateros en Catí», dins *Boletín de la sociedad castellonense de cultura*, XVIII (1943), p. 178-187; N. DE DALMASES, «Orfebrería medieval: introducció al seu estudi», dins *Història de l'art al país valencià*, I, València, 1986, p. 241-264; A. SÁNCHEZ GOZALBO, «El punzón de San Mateo y sus orfebres», dins *Boletín de la sociedad castellonense de cultura*, LXVI (1990), p. 381-414; F. OLUCHA, *L'orfebrería a Castelló. Segles XIV-XVI*, Castelló de la Plana, 1996; ID., «Noves dades sobre argenters i brodadors a Morella (segles XIV-XVII)», dins *Actes de la XL assemblea intercomarcal d'estudiosos*, I, Morella, 2000, p. 405-412; N. DE DALMASES, «Aproximación

a la orfebrería morellana», dins *La memòria daurada. Obradors de Morella. s. XIII-XVI* (catàleg de l'exposició), Morella, 2003, p. 116-139; J. VIDAL, «Els Santalínea, orfebres de Morella (i de Tortosa). Uns apunts documentals», dins *Papers dels ports de Morella*, 2 (en premsa). Per a la relació d'aquests obradors amb la zona de Terol, cfr. C. ESTERAS, *Orfebrería de Teruel y su provincia*, I, Terol, 1980, p. 108-126.

⁷ J. MATAMOROS, «Orfebrería. —Marcas dertusanas», dins *La Zuda*, 39 (31 de maig de 1916), p. 86-87. Menys interessants són les interpretacions del canonge canareu. Tampoc és gaire important la descripció, incompleta, poc crítica i que, òbviament, no se centra solament en l'argenteria gòtica, que fa del tresor de la catedral de Tortosa (cfr. *La catedral de Tortosa*, Tortosa, 1932, p. 179-189).

⁸ M. GALINDO, «Trescentistes i quatrecentistes tortosins (segons notícies tretes dels Llibres de Clavaris i de Provisions, del l'Archiu Municipal)», dins *La Zuda*, 106 (maig de 1922), p. 73-76.

⁹ F. PASTOR, «La Festividad del Corpus», dins *La Zuda*, 107 (juliol de 1922), p. 101-103.

¹⁰ E. BAYERRI, *Historia de Tortosa y su Comarca*, VIII, Tortosa, 1960, p. 589.

anomenat Muça, actiu l'any 1339 i potser també el 1336¹¹. Altres autors dels segles XVIII, XIX o inicis del XX, com ara Ponz, Villanueva, O'Callaghan o Gudiol i Cunill, fan referència a diverses peces d'argenteria conservades a Tortosa o citades en els documents tortosins, com ara l'esmentada Custòdia del Corpus, i algunes vegades les seues aportacions tenen un evident interès, però —lògicament— en cap cas intenten explicar el funcionament del centre¹².

Pel que fa a materials bibliogràfics més recents, cal dir que les fitxes dels catàlegs d'exposicions on han aparegut peces amb punxó de Tortosa, com és comprensible, són de caràcter eminentment i gairebé exclusivament descriptiu¹³, com també ho és l'estudi d'Antonio Martínez Subías sobre les peces d'argenteria gòtica conservades a la província de Tarragona, en el qual s'inclouen algunes peces dels obradors tortosins¹⁴.

En darrer terme, cal esmentar les aportacions documentals de S. J. Rovira i J. H. Muñoz en con-

junt, les de J. H. Muñoz en solitari i les de qui això subscriu, les quals, centrades sobretot —però no exclusivament— al segle XVI, poden arribar a tenir, si no fem un esforç de col·laboració important, el mateix problema que les abans citades de Pastor i Lluís, de Galindo i de Bayerrí: la dispersió, la fragmentarietat i, per tant, la més absoluta esterilitat¹⁵.

El punxó de Tortosa

Malgrat que, en aquest cas, sí que hi ha un estudi exhaustiu sobre els privilegis concedits a la Universitat de Tortosa des dels temps de Ramon Berenguer IV fins als de Ferran II¹⁶, no s'ha trobat, per ara, la concessió reial que permeté a la ciutat marcar l'argent que s'hi obrava amb punxó propi, que és el contrast demostratiu de qualitat del material i de procedència de la manufactura. Tanmateix, el que podem considerar el primer testimoni referent a l'art de l'argenteria a la ciutat de Tortosa és molt antic, del darrer terç del

¹¹ *Ibidem*, p. 399. Bayerrí també cita el pagament de 4 diners a-n Muça, juheu, qui adobà la trompeta de la ciutat, el X de les kalendes d'octubre de 1336 (VIII, p. 231). Malgrat que no diu que sigui l'argenter, aquest és un dels treballs que acostumaven a realitzar els argenters per al municipi i, a més, el nom concorda amb el del mestre documentat tres anys després.

¹² A. PONZ, *Viage de España*, XIII, Madrid, 1788 (2a ed.), p. 150-154; J. L. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, V, Madrid, 1806, p. 144-145; R. O'CALLAGHAN, *Anales de Tortosa*, I, Tortosa, 1886, p. 28-30; J. GUDIOL, «Les Creus d'Argenteria a Catalunya», dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1920), p. 265, 422; ID., «La creu dels lleonets de la catedral de Tortosa», dins *Boletín de la sociedad castellonense de cultura*, XI (1930), p. 1-6; aquest darrer autor va fer notar l'ascendència italiana de la desapareguda creu dels lleonets o d'Ot de Montcada, bisbe de Tortosa entre 1415 i 1473, que vengué Bernat Santalínea a la Seu de Tortosa l'any 1428, malgrat que la interpretació superficial dels documents donava a entendre que Santalínea n'era l'autor. Sobre aquesta peça cfr. P. LEONE DE CASTRIS, «Smalti senesi di primo Trecento in Spagna», dins *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, s. III, vol. XXIV, 2-3, 1994, p. 629-641; N. DE DALMASES, *L'esmalteria gòtica a la Corona d'Aragó. Reflexions per a una línia d'estudi*, Barcelona, 1996, p. 6-7; E. CIONI, *Scultura e smalto nell'orefici-*

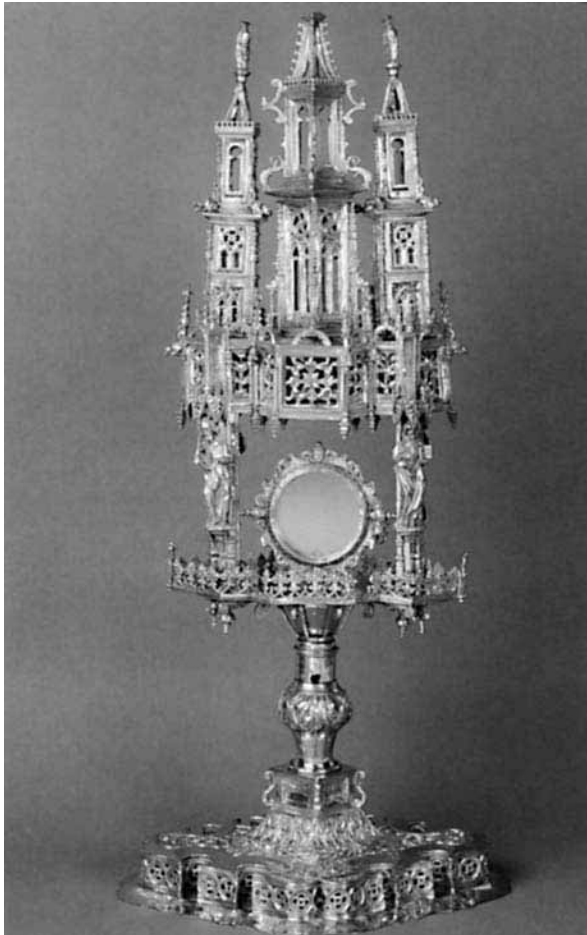
ceria senese dei secoli XIII e XIV, Florència, 1998, p. 178-180, 184-185, 198-210, 221-222, 244-248.

¹³ Cfr. *Thesaurus/estudis. L'art als bisbats de Catalunya, 1000/1800* (catàleg de l'exposició), Barcelona, 1986; *Millenym. Història i Art de l'Església Catalana* (catàleg de l'exposició), Barcelona, 1989; *Fidei Speculum. Art litúrgica de la diòcesi de Tortosa* (catàleg de l'exposició), Barcelona, 2000.

¹⁴ A. MARTÍNEZ SUBÍAS, *La platería gòtica en Tarragona y provincia. Tipología, catálogo, punzones*, Tarragona, 1988, *passim*.

¹⁵ J. H. MUÑOZ i S. J. ROVIRA, *Tortosa en temps de Carles I, segons el Llibre de Rúbriques (1522-1556)*, Tortosa, 2000, p. 64-65; J. H. MUÑOZ, «La Custòdia renaixentista de l'església parroquial d'Horta de Sant Joan. Noves aportacions», dins *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*, 30 (2n semestre 2003), p. 25-29; J. VIDAL, «Aportació documental per a l'estudi de l'argenteria tortosina», dins *Recerca*, 7 (2003), p. 309-311; ID., «Els Santalínea, orfegres de Morella...»; ID., «Assaig de panorama...»

¹⁶ G. MARÍ, *Els privilegis medievals de Tortosa. Les concessions reials a la universitat de la ciutat de Ramon Berenguer IV a Ferran II*, Tesi Doctoral, UB, Barcelona, 1994. Cfr. també G. MARÍ, «Evolució històrica dels privilegis de Tortosa, de Ramon Berenguer IV a Ferran II», dins *Recerca*, 2 (1997), p. 53-66.



Custòdia Ostensori. Antoni Codina menor (disseny) i Gabriel Vilamarichs. 1521. Punxó de Tortosa. Parròquia de Sant Joan Baptista d'Horta de Sant Joan.

segle X o primer del segle següent: es tracta d'un motlle d'argenter musulmà que va ser trobat al barri de Remolins l'any 1900¹⁷. Després, datat tradicionalment al darrer terç del segle XIII, el *Llibre de les Costums*, en la rúbrica tercera del llibre novè (*De crimine falsi*), especifica que *Argenters o altres menestrals, si de les coses a eyls liurades, emblaran o y mesclaran re, sens volentat del senyor, deuen esser preses e punits axí com a ladres*¹⁸.

Aquestes referències, minses, poden fer pensar, amb tot, que hi havia hagut activitat argentera a Tortosa en època andalusí i possiblement també que, d'una o altra forma, es practicava l'ofici a la darreria del dos-cents. La inexistència d'una referència al marc de l'argent en el *Llibre de les Costums*, però, també ens ha de fer acceptar que no hi havia, en aquell moment, un punxó propi, la qual cosa és lògica si es té en compte que la ciutat no passa a mans de la monarquia fins al canvi de 1294. En aquest ordre de coses, cal dir que tampoc una provisió del municipi datada el 19 de febrer de 1359, on el Consell decideix gravar amb 2 diners per lliura diverses manufactures que es venen a la ciutat, *exceptat or e argent [monedat] e obrat*¹⁹, aclareix en absolut l'assumpte. Tanmateix, és probable que en aquest moment ja existís el punxó, perquè consta que l'any 1354 s'adobà el bust reliquiari de santa Còrdula²⁰, i si aquest és el mateix que es conserva actualment al tresor de la Seu, el qual duu marca de la ciutat, quedaria certificada la seua existència²¹.

¹⁷ La darrera aportació sobre aquesta peça, amb la bibliografia anterior, a P. YZQUIERDO, «Motlle d'argenter», dins *L'islam i Catalunya* (catàleg de l'exposició), Barcelona, 1998, p. 61-63.

¹⁸ B. OLIVER (ed.), *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa*, Madrid, 1881, p. 369 (llibre 9, rúbrica 3, III). Aquesta normativa és molt similar a la continguda als furs de València, els quals, segons alguns autors, són anteriors a les *Costums* de Tortosa, per la qual cosa potser simplement es tracta d'una adaptació de la normativa valenciana que no té relació directa amb la realitat de la producció a la Tortosa del segle XIII.

¹⁹ Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (AHCTE). Fons de l'Ajuntament de Tortosa (a partir d'aquesta nota ometrem el fons perquè totes les referències citades, excepte si s'especifica el contrari, en formen part). Llibre de Provisions, 7. f. 30r.

²⁰ Sobre aquesta peça cfr. J. MATAMOROS, *La catedral...*, p. 184; N. DE DALMASES, «Bust/Reliquiari de Santa Còrdula», dins *Thesaurus...*, p. 215-216; A. MARTÍNEZ SUBÍAS, *La plateria...*, p. 148.

²¹ Arxiu Diocesà de Tortosa (ADTo), *Llibre de Sotstresoreria i comptes de Tresoreria (1323-1357)*, f. 166v.



Motlle d'argenter. Darrer terç del segle x o primer terç del segle xi. Localitzat a Tortosa l'any 1900. Museu Nacional d'Art de Catalunya.

No coneixem cap referència documental explícita sobre el punxó de Tortosa, però, fins al 24 d'agost de 1378, moment en què el Consell de la ciutat decideix que sigui el prohom Domingo Manresa qui tingui el

marc de marcar l'argent, càrrec que passarà a mans del mercader Francesc Mabres el 15 de setembre següent²². Aquestes referències, però, pressuposen l'existència d'un marc²³ amb anterioritat a aquesta data, i, per tant, s'ha d'acceptar que el punxó de Tortosa existia abans del 1378. Comptat i debatut, sembla assenyat datar la concessió de l'ús de contrast propi a la ciutat de Tortosa durant la primera meitat del segle XIV, sense poder especificar més. Ara bé, cal tenir en compte que probablement les *Costums*, abans de la concessió del punxó, ja establien una normativa, tot i que molt vaga, que volia regular l'art de l'argenteria —i altres arts mecàniques o oficis— i garantir el control de qualitat de la producció amb l'establiment de penes per als infractors, regulació de l'ofici i control de qualitat que va garantir, després, com en altres centres de la Corona, el punxó²⁴. Els primers establiments —ordinacions— de la confraria dels argenters que coneixem, els quals desenvolupen una normativa clara que regula perfectament l'ofici i el comportament social dels argenters, no apareixen, però, fins l'any 1586²⁵.

Els tenidors i regidors del marc (= punxó)

Com ja va publicar el canonge Matamoros l'any 1916, i han mostrat després altres estudiosos²⁶, cal fixar-se en que aquest marc de Tortosa va prendre dues formes entre els segles XIV i XVI. La forma DER|TUA, en dues línies, dins un quadrat, les lletres gòtiques majúscules que fan referència a la forma llatina del topònim, que és Dertosa, però també Dertusa²⁷. I la forma DER, també amb lletres gòti-

²² AHCTE. Llibre de Provisions, 12. f. 188v, 194r.

²³ És a dir, d'un punxó. El marc és, també, una unitat de mesura que va emprar-se per a pesar l'or i l'argent fins que va imposar-se el sistema mètric decimal, la qual mesura variava entre 230 i 277 grams, aproximadament, depenent de la geografia. Cfr., entre altres publicacions, F. MATEU I LLOPIS, *Glosario Hispánico de Numismàtica*, Barcelona, 1946, *passim*; J. PLANA, «La llei de la plata a l'Edat Mitjana», dins *Anuario de Estudios Medievales*, 16 (1986), p. 369-390; A. A. BARRÓN, *La época dorada de la platería burgalesa, 1400-1600*, I, Burgos, 1998, p. 23-62.

²⁴ Cfr. N. DE DALMASES, *Orfebreria catalana medieval: Barcelona 1300-1500*, I, Barcelona, 1992, p. 45-54.

²⁵ Cfr. J. VIDAL, «Assaig de panorama...»

²⁶ J. MATAMOROS, «Orfebreria...», p. 86; N. DE DALMASES i A. JOSÉ PITARCH, *L'art gòtic. s. XIV-XV. Història de l'art català*, III, Barcelona, 1984, p. 284; A. MARTÍNEZ SUBÍAS, *La platería gòtica...*, p. 183. Seguint aquest darrer autor s'ha reproduït el punxó de Tortosa en diverses publicacions, per exemple: A. FERNÁNDEZ, R. MUNOIA i J. RABASCO, *Marcas de la plata española y virreinal*, Madrid, 1992, p. 200.

²⁷ Henrique Cock, en la seua *Relación del viaje hecho por Felipe II, en 1585, en Zaragoza, Barcelona y Valencia*



Reliquiari de Santa Còrdula. Anònim. Abans de 1354. Punxó de Tortosa (diadema del segle XVI, punxó de Barcelona). Tresor de la catedral de Tortosa.

(publicada a Madrid, 1876; cfr. p. 189-201), tot seguint el cronista tortosí Pau Cervera, l'obra del qual o no s'ha conservat o es desconeix actualment, fa derivar el topònim Der-tusa de «Detrusa», que derivaria del llatí «detrudo», precipitar, per tal com els romans van construir la ciutat nova en el pla, davallant-la de la seua situació en altura, al turó de la Suda, perquè no oferís resistència.

²⁸ No es pot aventurar l'origen d'aquest mestre jueu i el del seu fill, també argenter, però, tanmateix, s'ha de fer notar l'existència de diversos argenters jueus d'aquest cognom a la Barcelona de la segona meitat del segle XIV. Parlem, concretament, de Salomó i Abraham Barbut, presents a la documentació de la Ciutat Comtal, com a mínim, entre 1349 i 1385 el primer (el darrer any consta que és difunt), i entre 1374 i 1385 el segon (aquest any participa en una venda). Cfr. J. M. MADURELL, «Plateros judíos barceloneses», dins *Sefarad*, XXVII (1967), p. 290-298; J. HERNANDO, «Escri-vans, il·luminadors, lligadors, argenters i el llibre a Barcelo-na, segle XIV. Documents dels protocols notariais», dins

ques majúscules, que en aquest cas corresponen a les tres primeres lletres del topònim llatí i aparei-xen gravades linealment dins un rectangle.

Segurament, la venda que el 27 d'abril de 1383 l'argenter jueu Caravida Barbut²⁸ va fer a la ciutat d'un marc, *lo qual pesava XVI marches*, i les empremtes que aquest mateix mestre va fer el mateix dia en un altre marc de la ciutat, res tenen a veure amb el punxó de l'argent i sí, en canvi, amb altres pesos i mesures. Però sí que es tracta d'un punxó de marcar *argent e hor* aquell que fabricà l'esmentat Caravida Barbut vers el 16 de desembre de 1389, *per ço com lo que en Ramon Vilamanya tenia era perdut*. No podem saber, en principi, a quina de les dues formes correspon aquest punxó, ni tampoc el perdut, i no tenim cap més notícia sobre la fabricació de punxons de marcar l'argent fins al 1430. El 13 de setembre d'aquest any un argenter anònim cobrà 16 sous i 6 diners per haver fet un nou marc de la ciutat. En aquest cas, malauradament, manca el nom de l'artífex, però tanmateix la referència parla clarament d'un *march major* i, per tant, hem de pensar que és aquell que pren la forma DER|TUA. Un fet a tenir en compte, en comparar els dos documents, és la diferència de preus: el marc fabricat per Barbut l'any 1389 costà 6 sous; el fabricat per un mestre anònim el 1430 costà 16 sous i 6 diners. Fet a tenir en compte perquè si bé la diferència de 41 anys entre la pri-

Miscel·lània de Textos Medievals, 7 (1994), p. 194, docs. 12, 13, 22, 23. També s'ha de fer notar que els primers argenters que coneixem instal·lats a la vila de Morella, veïna de la ciutat de Tortosa, a la primera meitat del segle XIV, són jueus, i que el cas de la ciutat de l'Ebre pot haver estat similar, ja que tant l'abans citat Muça, el primer argenter que apareix a la documentació municipal, com Caravida Barbut, un dels mestres més actius a la Tortosa de les darreres dècades del segle, eren jueus. Sobre una venda feta per aquest mestre i la seua esposa, Albent, d'un lloc a la sinagoga de Tortosa, cfr. J. CUBELLS, *The jews of Tortosa 1373-1492. Regesta of Documents from the Archivo Histórico de Protocolos de Tarragona*, Jerusalem, 1991, docs. 204 i 205. Al segle XV encara hi ha argenters jueus a la ciutat de l'Ebre: els Mercer, segurament batejats després de la Disputa de Tortosa, Vidal Astor, que hi habitava l'any 1456 i, el mateix any de l'expulsió (1492), hi treballava Abraham Benvenist (aquesta darrera dada a J. RIERA, «L'expulsió dels jueus de Tortosa», dins *Recerca*, 3 (1999), p. 36, 43).

mera i la darrera referència pot haver encarat el producte, i si bé la diferència de mestres pot haver influït també en la desproporció de preus, aquesta dissemblança continua essent significativa i, potser, podria ser explicada per un tercer factor que encarrís el producte: les dimensions i la forma del marc. Així, podem plantejar la hipòtesi que el punxó fabricat per Caravida Barbut l'any 1389 correspongués a la forma DER. El fet que el mateix any 1430 consti un pagament de 8 sous al verguer Pere Correguo *per fer o refer lo march petit de marchar l'argent, com lo march petit fos ja destruït*, apunta també en aquesta direcció. La documentació municipal conservada que coneixem no fa esment de la fabricació d'altres punxons²⁹.

D'altra banda, acabem de dir que Ramon Vilamanya havia perdut, l'any 1389, un marc de marcar argent. Aquest personatge era, per tant, en aquell moment, qui tenia el marc. La documentació de l'època informa que el seu ofici no era el d'argenter, sinó el de draper (mercader de teles). Tampoc eren argenters els abans esmentats Domingo Manresa i Francesc Mabres, canviadors i mercaders. Així doncs, com en el cas, que consideraré paradigmàtic, de Sant Mateu (paradigmàtic perquè Sant Mateu és una vila veïna i coneixem perfectament el privilegi que li permeté marcar l'argent amb contrast propi)³⁰, a Tortosa sembla que la custòdia jurídica del punxó de marcar l'argent corresponia al Consell de la Ciutat, que tenia la facultat de donar-lo a un o a diversos responsables que feien sagrament —aquest és el cas de Francesc Mabres— d'exercir el càrrec *com pus bé e profitosamente porà*³¹. Ara bé, inversament al que succeïa en el cas de la capital del Maestrat, on els elegits per al càrrec havien d'ésser, segons el privilegi atorgat per Joan I el 10 de juny de 1393, *argentarii seu*

artifices ex auro et argento fabricantes in talibus experti, i havien de jurar les disposicions vigents a la ciutat i al regne de València, a Tortosa mai o gairebé mai els anomenats per la documentació tenidors o regidors del marc de l'argent van ser argenters. D'ençà del mes de setembre de l'any 1406 van assumir la tasca els verguers de la ciutat³² (una mena de macips dels procuradors), i des de l'octubre de l'any 1500 el marc de l'argent va ser custodiat pel notari del Consell, pel verguer o verguers, o per tots alhora, a l'arxiu de la Casa de la Ciutat³³. El fet no és insòlit, com es desprèn del fet que un dels marcs de marcar l'argent de la ciutat de Saragossa fos custodiat a l'arxiu municipal a mitjan segle XVI³⁴. Ni més ni menys, es fa oficial la situació que devia ser habitual. És possible, però, que com a mínim en algun moment proper al 1462 els argenters que marcaven l'argent també tinguessin la custòdia del marc, segurament de forma conjunta amb els verguers³⁵.

Tenidors o regidors del marc de l'argent de la ciutat de Tortosa		
Anys	Nom	Ofici
1378	Domingo Manresa	Canviador
1378	Francesc Mabres	Mercader
1389	Ramon Vilamanya	Draper
1406-1435	Pere Correguo	Verguer
1445-1446/1448	Francesc Aguilar	?
1448	Joan Breçó	?
1448-1463	Pere Teixidor	Verguer
1461-1463?	Francesc Comí	Argenter
1464	Pere Teixidor	Verguer
1464-1466	-	Els Verguers
1468-1475	Bernat Castelló	Verguer
1485-1492	Jaume Mieres	Verguer
1491-1493	Joan Olesa	Verguer
1493	Francesc Guarc	Verguer?
1495-1497	-	Els Verguers
1498	Francesc Girart	Verguer
Des del 1500	-	El notari del Consell i els verguers a l'arxiu de la ciutat

²⁹ AHCTE. Llibres de Clavaria, 19. p. CLXXXVIII; 26. p. CLX; 59. s/f; 60. f. 48r.

³⁰ Aquest document, diverses vegades referenciat anteriorment (Cfr., per exemple, M. BETÍ, «Las cruces gemelas...», p. 59-65; M. MILIAN BOIX, «El punzón...», *passim*), va ser publicat per A. SÁNCHEZ GOZALBO, «El punzón de San Mateo...», p. 398-399.

³¹ AHCTE. Llibre de Provisions, 12. f. 194r.

³² AHCTE. Llibre de Clavaria, 43. p. CXXXVIII.

³³ AHCTE. Llibre de Clavaria, 104 (1r lligall). f. 54r.

³⁴ A. SAN VICENTE, *La platería zaragozana en el Bajo Renacimiento (1545-1599)*, I, Saragossa, 1976, p. 40.

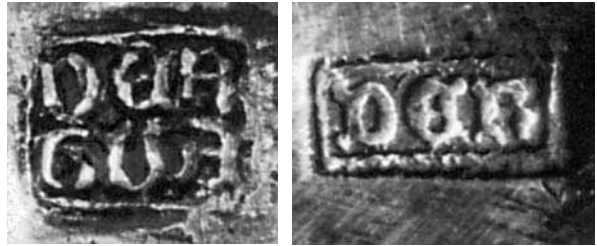
³⁵ AHCTE. Llibre de Provisions, 50. Document solt 10.

Els marcadors de l'argent

Com que no coneixem el privilegi segons el qual es regia l'art de l'argenteria a la ciutat de Tortosa, no podem saber del cert si l'ofici de marcadors de l'argent contemplava també la visura (valoració) de les peces que eren marcades. Tanmateix, és probable que fos així des que tenim constància de l'existència de marcadors, aproximadament l'any 1445³⁶ o, fins i tot, des que tenim constància de l'existència d'un marc, perquè, com intentarem demostrar tot seguit, és possible que els tenidors o regidors del marc fossin els responsables de marcar l'argent fins, aproximadament, mitjan segle XV, quan, com hem dit, apareix definida la figura del marcadors.

Penso que els marcadors també valoraven l'argent que, en definitiva, validaven amb el punxó de la ciutat, en primer lloc, perquè la documentació municipal de Tortosa no esmenta en cap moment el càrrec de «veedor» de peces d'argent, contràriament a l'existència, que es remunta a la segona meitat del segle XIV, del càrrec de «veedor de draps de lli i de llana»³⁷. En segon lloc, perquè allò que resulta obvi és que les peces que es marcaven havien de passar, com en altres centres productors, un control de qualitat més o menys estricte. I en tercer lloc i de forma definitiva, perquè hi ha documentat un cas concret, el del mestre Francesc Comí, en què l'argenter diu explícitament, vers l'any 1462, que fa molts anys que té en les seues mans l'ofici de *tenir lo march de l'argent, reconèixer e marcar aquell*³⁸.

D'altra banda, sabem que Francesc Comí era argenter, i que, des de la meitat del segle XV, els



Punxons de Tortosa als segles XIV-XVI.

marcadors (i per tant «veedors») de l'argent de la ciutat de Tortosa van ser habitualment argenters. Però sembla que això no va ser així de bon començament. Un document sense data, però que podem situar cronològicament vers l'any 1447 o 1448, en què es paguen 9 lliures a la vídua de Francesc Aguilar en concepte del treball del difunt *per tenir lo march de l'argent e marcar aquell quiscun any*³⁹, és la clau per tractar d'entendre aquest assumpte. Perquè aquest és el primer document que, ultra l'existència documentada d'un marc des del 1378, parla de l'ofici de marcar l'argent, i perquè sembla que Francesc Aguilar, com tampoc Joan Breçó —que és qui es fa càrrec del punxó de l'argent en substitució del difunt Aguilar— no eren argenters. Malgrat que no sabem quins eren els seus oficis en cap document se'ls esmenta com a mestres en aquest art. I, en canvi, sabem que regiren el marc i marcaren l'argent (i, per tant, també feren la visura de les peces marcades).

A partir d'aquesta realitat que sembla difícilment controvertible, malgrat que, fins a cert punt, sigui una raresa⁴⁰, hem d'acceptar la possibilitat que el regidors o tenidors del marc, que no van ser gairebé mai argenters, i no ho van ser

³⁶ AHCTE. Llibre de Clavaria, 68. f. 80r.

³⁷ Segons J. MASSIP, «L'administració municipal als segles XIV i XV, segons els salaris», dins *La Voz del Bajo Ebro*, 565, Tortosa (28 de juny de 1968), p. 8, n'hi ha des de l'any 1378.

³⁸ AHCTE. Llibre de Provisions, 50. Document solt 10.

³⁹ AHCTE. Llibre de Clavaria, 68. f. 80r.

⁴⁰ Com hem vist en el cas de Sant Mateu, en la majoria de centres amb producció argentera eren mestres en aquest art els encarregats de tenir el marc —malgrat que

mai abans de mitjan segle xv, fossin, no obstant això, els encarregats de visurar i marcar les peces d'argent obrades a la ciutat de Tortosa: per tant, cal concloure que a Tortosa, des del darrer terç del segle xiv fins ben entrat el segle xv, el càrrec de tenir el marc anava lligat molt probablement al càrrec de visurar i marcar l'argent, i, a més, cal concloure que aquest càrrec l'exerciren mercaders, verguers i altres personatges que poc o res tenien a veure amb la formació d'un argenter. Em sembla probable, però, que aquesta tasca la realitzessin amb la col·laboració d'algun argenter, com es desprèn de la lògica i del fet, ja comentat, que l'any 1462 l'argenter Francesc Comí afirmés que feia anys que tenia el marc de marcar l'argent a les seues mans.

Ara bé, és a partir de l'exercici de 1448-1449 que els oficis de tenir el marc i de marcar l'argent passen clarament a mans diverses: en aquest cas, el marc roman en poder del verguer Pere Teixidor, i exerceixen de marcadors de l'argent (i, consegüentment, també de «veedores») els argenters Nicolau Blanch⁴¹ i Francesc Comí⁴². Des d'aquest moment, el càrrec de tenidor o regidor del marc, com hem mostrat abans, van seguir tenint-lo,

habitualment, els verguers i, des del 1500, el punxó va acostumar a estar a l'arxiu de la ciutat, sota el control d'un o diversos verguers i del notari de la Casa del Consell. Per la seua banda, el càrrec de marcadors van exercir-lo gairebé sempre els argenters, amb un parell d'excepcions a l'inici de la dècada dels setanta del segle xv. La primera excepció la trobem l'any 1470, quan el mercader Pere Fritos va rebre un salari de 12 sous *per marcar l'argent*. L'any següent, 1471, havien estat elegits marcadors de l'argent Joan Breçó, que ja havia exercit el càrrec l'any 1448, i el botiguer Francí Dala, però a causa que *no havien servit lo dit ofici* se n'ocupà l'argenter Francesc Comí. També aquest any 1471, el dia 20 d'agost, el verguer Bernat Castelló va cobrar 20 sous *per tenir lo march e marcar lo argent*⁴³. Des d'aquest moment els marcadors de l'argent de la ciutat de Tortosa van ser sempre, durant el període estudiat, argenters. Així, en els establiments de 1586, pot afirmar-se que *los majordoms qui per avuy són y per temps seran, hajen de donar quiscun any, al temps de la extractió dels magnífichs procuradors, los noms dels argenters qui an de ser marcadós de l'argent en lo any següent, segons se acostuma, per turno*⁴⁴.

en algunes ocasions consta que es desava a la Casa del Consell —, visurar les peces i marcar-les, etcètera, cosa que no succeeix exactament a Tortosa. Malgrat tot, cal tenir en compte que gairebé tots els estudis sobre el marcatge de la plata es refereixen a finals del segle xv i a l'època moderna, moment en què el cas de Tortosa és fàcilment equiparable (no dic exactament igual) al d'altres centres. Sobre aquesta qüestió cfr., per exemple, J. C. BRASAS, *La platería vallisoletana y su difusión*, Valladolid, 1980, p. 41-53; M. V. HERRÁEZ, *Enrique de Arfe y la orfebrería gótica en León*, León, 1988, p. 57-62; R. MARTÍN, *La platería en la diócesis de Vitoria (1350-1650)*, Vitoria, 1997, p. 59-81; A. A. BARRÓN, *La época dorada...*, I, p. 23-62; A. A. BARRÓN, «Plata de ley», dins *La Platería en la época de los austrias mayores en Castilla y León* (catàleg de l'exposició), Valladolid, 1999, p. 73-89, per als centres castellans; J. F. ESTEBAN LORENTE, *La platería de Zaragoza en los siglos xvii y xviii*, I, Madrid, 1981 i II, p. 10-20; M. I. FALCÓN, «Los plateros zaragozanos en el siglo xv»,

dins *Anuario de Estudios Medievales*, 29 (1999), p. 251-268, per a Saragossa.

⁴¹ Aquest mestre és el segon d'una nissaga que, procedent de Lleida, està activa a la ciutat entre 1409 i 1461, aproximadament. L'any 1426 Bartomeu, pare de Nicolau, i el mateix Nicolau, apareixen a la documentació de Barcelona, ciutat en què consta que fan procuradora dels seus béns Iolanda, esposa de Bartomeu (Cfr. N. DE DALMASES, *Orfebreria catalana medieval...*, II, p. 36). A la dècada de 1470 un membre de la nissaga (Llorenç Blanch) està actiu a València i es relaciona amb l'important mestre tortosí Antoni Codina, per la qual cosa es pot plantejar la hipòtesi que Codina, fill d'un hostaler, s'hagués format en el taller dels Blanch. Cfr. J. VIDAL, «Assaig de panorama...»

⁴² AHCTE. Llibre de Clavaria, 70. f. 82v.

⁴³ AHCTE. Llibres de Clavaria, 69. f. 123r; 86. s/f; 88. f. 86r, 128r.

⁴⁴ AHCTE. Llibre d'Establiments, 15. f. 77v. Transcrit per J. VIDAL, «Assaig de panorama...»

Marcadors de l'argent de la ciutat de Tortosa		
Any	Nom	Ofici
Abans de 1445	Els tenidors?	-
1445-1446/1448	Francesc Aguilar	?
1448	Joan Breçó	?
1448-1449	Nicolau Blanch i Francesc Comí	Argenters
1449-1450	Nicolau Blanch i Francesc Comí	Argenters
1450-1451	Nicolau Blanch i Francesc Comí	Argenters
1451-1452	Francesc Comí	Argenter
1452-1453	Francesc Comí i Gabriel Blanch (Bartomeu Blanch II?)	Argenters
1453-1454	Francesc Comí i Gabriel Blanch (Bartomeu Blanch II?)	Argenters
1455-1456?	Francesc Comí i Gabriel Blanch (Bartomeu Blanch II?)	Argenters
1456-1457	Francesc Comí i Gabriel Blanch (Bartomeu Blanch II?)	Argenters
1457-1458	Francesc Comí i Gabriel Blanch (Bartomeu Blanch II?)	Argenters
1458-1459	Francesc Comí i Gabriel Blanch (Bartomeu Blanch II?)	Argenters
1459-1460	Francesc Comí i Gabriel Blanch (Bartomeu Blanch II?)	Argenters
1460-1461	Francesc Comí i Gabriel Blanch (Bartomeu Blanch II?)	Argenters
1462	Francesc Comí i Gabriel Blanch (Bartomeu Blanch II?)	Argenters
1464	Francesc Comí	Argenter
1464-1466?	Antoni Codina	Argenter
1467	Francesc Comí	Argenter
1468	Antoni Codina i Francesc Comí	Argenters
1469	Francesc Comí	Argenter
1470	Pere Fritos	Mercader
1471	Joan Breçó (no exerceix)	?
1471	Francí Dala (no exerceix)	Botiguer
1471	Francesc Comí i Bernat Castelló	Argenters
1472?	Francesc Comí i Bartomeu Codina (Antoni Codina?)	Argenters
1474	Francesc Comí	Argenter
1477?	Francesc Comí	Argenter
1477	Antoni Codina	Argenter
1478	Antoni Codina i Francesc Comí	Argenters
1480-1481	Salvador Castelló	Argenter
1481?	Antoni Codina	Argenter
1481-1482	Salvador Castelló	Argenter
1482	Antoni Codina	Argenter
1485-1486	Antoni Codina i Salvador Castelló	Argenters
1486	Antoni Codina i Salvador Castelló	Argenters
1486-1487	Salvador Castelló	Argenter
1487	Antoni Codina	Argenter
1488-1490	Antoni Codina i Salvador Castelló	Argenters
1491?	Antoni Codina i Santalínea (Salvador Castelló?)	Argenters
1492	Antoni Codina i Salvador Castelló	Argenters
1492?	Cunyat d'en Santalínea (Salvador Castelló?)	Argenters
1493	Salvador Castelló	Argenter
1493?	Mestre Pedro i Antoni Codina	Argenters
1494	Antoni Codina	Argenter
1495?	Antoni Codina i Salvador Castelló	Argenters
1496?	Antoni Codina i Salvador Castelló	Argenters
1498?	Antoni Codina	Argenter
1498	Salvador Castelló	Argenter
1499	Antoni Codina i Salvador Castelló	Argenters
1500	Antoni Codina i Domingo Bernat	Argenters
1501?	Antoni Codina	Argenter
1501	Salvador Castelló	Argenter
1502	Antoni Codina i Salvador Castelló	Argenters
1503	Antoni Codina i Domingo Bernat	Argenters
1504	Antoni Codina i Domingo Bernat	Argenters
1505	Antoni Codina	Argenter
1505?	Salvador Castelló	Argenter
1506	Antoni Codina / Antoni Codina menor i Salvador Castelló	Argenters
1507	Antoni Codina menor	Argenter

El pesador de les monedes

Un altre ofici que exerciren sovint els argenters tortosins —com els d'altres centres— fou el de pesador de les monedes de la ciutat, tot i que cal desmentir que calgués que fos un argenter qui s'encarregués d'exercir aquest càrrec⁴⁵. De fet, els pesos, balances i altres eines necessàries per dur a terme aquesta feina eren de titularitat municipal i, per tant, restaven en poder del pesador designat pel Consell, fos quin fos el seu ofici, només durant l'exercici del càrrec.

Pel que fa a aquesta darrera qüestió, tenim el cas de l'argenter Salvador Castelló, que el 5 de juliol de 1499 restitueix els pesos que tenia en el seu poder als procuradors a causa del canvi de pesador, i cobra 5 sous i 3 diners del clavari de la ciutat per haver pagat el transport dels esmentats pesos des de Barcelona, ja que el pes de la Ciutat Comtal havia esdevingut oficial a Tortosa. El seu substitut en l'ofici és el també argenter Cristòfol Esquerre⁴⁶.

També tenim el cas de Domingo Bernat, argenter d'una certa rellevància, actiu entre 1491 i 1520, aproximadament, que exerceix l'ofici de pesador de les monedes de la ciutat i que, el 25 de gener de 1518, de mans dels procuradors Miquel Sifre i Jaume Martí, i del clavari Joan Sentís, rep els nous pesos de pesar les monedes de la ciutat; el 14 de maig següent, però, Domingo Bernat lliura aquests pesos a l'argenter Joan Medina, que ha estat elegit nou pesador de les monedes⁴⁷.

Fins ara, tots els pesadors esmentats han estat argenters, però tots els pesadors esmentats ho han estat d'una cronologia precisa i estreta, de finals del segle xv o inicis del xvi. I és que durant els dos darrers terços del segle xv les coses no van anar així, i malgrat que no pot dir-se que fos una excepció o una raresa el fet que un argenter exercís aquest càrrec, el fet cert és que no va ser freqüent: així, Ramon Gibert, la primera persona que hem trobat exercint oficialment de pesador de les monedes de la ciutat de Tortosa (això no significa necessàriament que fos el primer pesador de les monedes⁴⁸), l'any 1431, tot i que no es pot especificar el seu ofici, sembla que no era argenter. Després exerceixen l'ofici Bartomeu i Francesc Camps, que tampoc són argenters, el mercader Joan Calbet o un altre personatge d'ofici desconegut però que amb tota seguretat no era argenter, Antoni Pallarès⁴⁹. Etcètera. Solament Francesc Comí, diverses vegades a la dècada de 1450, i també l'any 1464⁵⁰, i Salvador Castelló, des del 1498, són argenters que exerceixen de pesadors de la moneda de la ciutat de Tortosa durant el segle xv. Bartomeu (Antoni?) Codina, que havia estat elegit l'any 1472, no va servir l'ofici, raó per la qual el càrrec va passar a mans del botiguer Joan Bordó. Al segle xvi, com a mínim fins al 1543, sí que pareix que tots els pesadors de la moneda de la ciutat de Tortosa són argenters, malgrat que, com ja hem comentat, les eines necessàries per a exercir el càrrec són de titularitat municipal, fins al punt que quan al pesador li mancava algun element necessari per

⁴⁵ J. H. MUÑOZ i S. J. ROVIRA, *Tortosa en temps de Carles I...*, p. 64. També cal desmentir les paraules de Jesús Massip («L'administració municipal als segles xiv i xv...», p. 8) quan afirma que l'argenter del municipi és, des del 1430, «receptor de les monedes, marcador d'argent i el que pesa les monedes».

⁴⁶ AHCTE. Llibre de Clavaria, 103 (3r lligall). p. 29, 79.

⁴⁷ AHCTE. Llibre de Clavaria, 109 (1r lligall). f. 59r-v.

⁴⁸ En aquest sentit, cal recordar que ja el dia 6 de les kalendes de juny de 1347 consta que hi havia unes *balances de pesar moneda de la ciutat*. AHCTE. Llibre de Provisions, 3. f. 113v.

⁴⁹ AHCTE. Llibres de Clavaria, 60. f. 110v; 70. 83r; 73. s/f; Llibres de Provisions, 38. f. 4v; 42. f. 5v.

⁵⁰ AHCTE. Llibres de Clavaria, 75. f. CLIIv; 76. p. cxxxxviii; 83. s/f. L'any 1455 Comí volgué *lexar lo pes, per lo gran treball que n'havia, per la mutació de les monedes, com incessantment hagués a pesar*, i li va ser augmentat el sou fins a les sis lliures.

al desenvolupament de la seua tasca, era la ciutat la que pagava el material⁵¹.

Pesadors de les monedes de la ciutat de Tortosa		
Any	Nom	Ofici
1431?	Ramon Gibert	?
1437	Bartomeu Camps	?
1440	Françoi dels Homs	?
1442	Bartomeu Camps	?
1444	Francesc Camps	?
1449	Joan Calbet	Mercader
1450	Bartomeu Camps	?
1451	Joan Calbet	Mercader
1452-1453	Antoni Pallarès	?
1455-1459	Francesc Comí	Argenter
1459-1461	Antoni Pallarès	?
1464	Francesc Comí	Argenter
1471	Guillem Puig	Botiguer
1472	Joan Bordó	Botiguer
1472	Bartomeu Codina (Antoni Codina?) (no exerceix)	Argenter
1473	Guillem Puig	Botiguer
1476	Benet Puig	?
1476-1482	Joan Bordó	Botiguer
1480-1482	Pere Pasqual (no exerceix)	Especier
1483-1498	Joan Bordó	Botiguer
1498-1499	Salvador Castelló	Argenter
1499-1500	Salvador Castelló (no exerceix)	Argenter
1499-1500	Cristòfol Esquerra (o Squerra)	Argenter
1500-1518	Domingo Bernat	Argenter

guarnida d'argent i amb senyals de la ciutat, destinada a l'ús del que en aquell moment, 10 de les kalendes de desembre de 1349, la documentació encara anomena «macip» dels procuradors, però que a causa d'aquest element identificatiu serà anomenat «verguer»⁵². Ja hem vist la importància que els verguers de la ciutat van tenir per a l'art de l'argenteria, ja que van encarregar-se habitualment de tenir el marc de l'argent i, probablement, en algunes ocasions, també de marcar-lo amb el punxó de la ciutat, abans que aquesta feina passés a ser exercida habitualment pels argenters, vers l'any 1448. Però aquest element, la verga, que segons el document damunt esmentat havia de ser per al verguer *qui ara és o per temps serà*, és un altre element que posa aquests oficials del municipi en contacte amb el món de l'argenteria. Segurament aquesta peça, que s'arranja en diverses ocasions⁵³, és la que van emprar els veguers fins que l'agost de 1388 Caravida Barbut en féu una de

Factura i reparació d'objectes

Una altra feina habitual dels argenters al servei de la municipalitat va ser la factura o reparació d'objectes d'ús quotidià utilitzats pels oficials de la ciutat o necessaris per al bon funcionament de l'administració, com ara vergues, trompes i trompetes, segells, senyals per a marcar les saques de blat i de farina, etcètera.

Les vergues

Precisament, la primera notícia que les grans sèries històriques conservades de l'Ajuntament de Tortosa donen sobre l'art de l'argenteria fa referència a la fabricació d'una verga (és a dir, una massa)



Segell de la Vegueria de Tortosa. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

⁵¹ AHCTE. Llibres de Clavaria, 79. f. LXVIr; 88. f. 169r; 103 (2n lligall). f. 46v.

⁵² AHCTE. Llibre de Provisions, 4. f. 75r.

⁵³ Per exemple, els anys 1376 i 1379, en què es registren pagaments al mestre Caravida Barbut per treballs a la verga. AHCTE. Llibres de Clavaria, 13. p. cxxxiii; 16. p. clviii.

nova per preu de 21 lliures, 6 sous i 4 diners. D'aquesta quantitat, 14 sous corresponien al treball del manyà Guillem Ortolà, que havia fet el motlle de ferro de la verga, i 2 sous corresponien al treball de Pere Febrer, que havia fet l'ànima de la verga amb fusta de faig. La resta corresponia, òbviament, al treball de Caravida Barbut i al cost de les 21 unces, 3 quarts i mig d'argent emprats en l'elaboració de l'objecte, valorats a raó d'11 sous i 6 diners l'unça⁵⁴. A banda d'aquestes vergues, consta a la documentació municipal del segle XIV que també hi havia una *vergua xiqua de la ciutat*, la qual adobà l'argenter Joan Bugatell⁵⁵ vers el dia 13 de desembre de 1389⁵⁶.

Al segle XV només consten adobs, els quals permeten fer una petita nòmina de mestres actius a la ciutat en aquesta època: Nicolau Blanch l'any 1443; Gabriel Jaquers⁵⁷ l'any 1444; el jove de l'argenter Francesc Comí l'any 1453; Guillem Comí l'any 1459, Francesc Comí els anys 1466, 1468, 1469 i 1470; i Antoni Codina els anys 1476 i 1487.

Al segle XVI Domingo Bernat, concretament entre el 6 de novembre de 1515 i el 5 de gener de l'any

següent, cobra per la fabricació de dues vergues d'argent que substitueixen les fetes i refetes contínuament en els segles anteriors, puix que aquestes, considerades *velles, fossen perilloses de desfer-se, de cada dia*, és a dir, de l'ús continuat i quotidià al llarg dels anys. El cost total d'aquestes dues vergues va muntar 21 lliures, 12 sous i 9 diners⁵⁸. El 31 d'octubre de 1531 se'n contractà una altra⁵⁹. Aquestes darreres peces han d'haver estat molt semblants, tot i que segurament més senzilles, al ceptre del macer conservat al tresor de la catedral, obra d'argent sobredaurat i repussat del segle XVI amb punxó de Tortosa⁶⁰.

*Els segells*⁶¹

Malgrat l'evident importància que l'elaboració de segells tingué per als argenters medievals (és famós el cas de Consolí Blanch⁶², un dels mestres més importants de la darrereria del segle XIV a la Corona d'Aragó, que sovint és anomenat a la documentació *mestre de fer segells* o *mestre de segells*), i malgrat l'existència de diversos segells de la ciutat dels segles del gòtic⁶³, poques són les dades que la documentació municipal ofereix res-

⁵⁴ AHCTE. Llibre de Clavaria, 24. p. CCXXX.

⁵⁵ El 13 de setembre de 1385, juntament amb Abraham Patró, argenter jueu de Barcelona, Joan Bugatell consta com a testimoni d'una època atorgada per Astruc Amor, jueu de Tortosa, a Isaac Lettox, mestre de corall, jueu de Barcelona (N. DE DALMASES, *Orfeberia catalana medieval...*, II, p. 42). El 21 de gener de l'any 1405, juntament amb la seua esposa, Dulcia, reconeix un deute a l'argenter de Morella Bernat Santalínea (J. VIDAL, «Els Santalínea...»).

⁵⁶ AHCTE. Llibre de Clavaria, 25. p. CLVIII.

⁵⁷ Fill d'Esteve Jaquers, també argenter de Tortosa, va formar-se durant sis mesos amb Romeu des Feu, de Barcelona, vers l'any 1400 (N. DE DALMASES, *Orfeberia catalana medieval...*, II, p. 85). A la dècada de 1430 habitava a Catí (J. PUIG, «Plateros en Catí...»; M. MILIAN BOIX, «El punzón de orfeberia de Morella...», *passim*), una de les aldees de Morella, però mai no va perdre la ciutadania de Tortosa, on tornava a treballar vers l'any 1439 (J. VIDAL, «L'església de Sant Jaume de Tortosa. Documents sobre la «promoció artística» del municipi a la Baixa Edat Mitjana», dins *Recerca*, 9 (2005) —en premsa—).

⁵⁸ AHCTE. Llibre de Clavaria, 108 (3r lligall). f. 9v, 11v, 14r.

⁵⁹ AHCTE. Registre 2407 (paper). f. 51v. Cit. J. H. MUÑOZ i S. J. ROVIRA, *Tortosa en temps de Carles I...*, p. 65.

⁶⁰ Aquesta peça, inèdita fins fa molt poc temps, s'ha donat a conèixer a l'exposició *L'art litúrgic del Renaixement a la Catedral de Tortosa* (19 de juliol a 3 d'agost de 2003), però encara no ha estat publicada críticament.

⁶¹ Sobre aquesta qüestió cfr., entre altres, F. DE SAGARRA, *Sigil·lografia catalana: inventari, descripció i estudi dels segells de Catalunya* (3 vol.), Barcelona, 1915-1922; E. CIONI, *I sigilli nella storia dell'arte senese del Due e del Trecento*, Siena, 1974.

⁶² Els darrers estudis sobre aquest mestre a A. MOLINA, «"Un dels subtils maestres de la sua art qui sien en nostra senyoria": Consolí Blanch d'Estrasburg, un argenter alemany a la Corona d'Aragó (1372-1401)», dins *Anuario de Estudios Medievales*, 29 (1999), p. 655-687; ID., «L'argenter de Casa del Senyor Rei: una distinció laboral de prestigi», dins J. YARZA i F. FITÉ (editors), *L'artista-artesà medieval...*, p. 365-383, especialment p. 381-382.

⁶³ N'hi ha algun d'inventariat a F. DE SAGARRA, *Sigil·lografia catalana...*, II, Barcelona, 1922, *passim*.

pecte a aquest camp. Tot i això, queda constància de diversos segells que els argenters tortosins elaboraren o arranjaren per al municipi: Caravida Barbut en féu un, l'any 1389, *a ops dels veedors dels draps*; Joan Bugatell va fer-ne un altre, l'any 1402, *per al Consolat*; Gabriel Jaquers en féu un de petit, *a senyal de la ciutat*, el 1423; l'any 1429 Nicolau Blanch va fabricar, *en un troç de coure, lo sagell de la ciutat, per ops de sagellar los blats qui van e vénen dels molins, per ço que la gent haja millor son degut*. Finalment, consta que Bartomeu Blanch, el 18 de setembre de 1430, rebé certa quantitat per haver *adobat lo sagel migancer de la ciutat*. No són exactament segells, tot i que la funció és la mateixa, els dos *senyals de torres* que l'argenter Francesc Comí va fer vers el 28 de juny de 1462 en dos *riells de ferre per a posar bollatí en les letres que ixen de la ciutat*⁶⁴.

Trompes i trompetes

El document no ho diu, però possiblement es tracta de la quantitat abonada a un argenter els 18 diners anotats pel clavari tortosí el 25 de maig de 1368, *los quals costà de adobar la trompeta de la ciutat*⁶⁵, perquè un dels treballs més comuns que realitzaren els argenters per al municipi, sobretot al darrer quart del segle XIV, va ser el d'adobar els instruments que tocaven els «trompadors» de la ciutat, «trompadors» que eren gairebé sempre (però no sempre) musulmans i instruments que eren gairebé sempre (però no sempre) de llautó.

L'argenter jueu Caravida Barbut és qui més treballs d'aquesta mena realitza, des del 29 d'agost de 1376, en què cobra 2 sous per haver fet *una mà en una trompa que adobà, que era affollada*, fins al 3 de desembre de 1387, en què rep 7 sous per adobar *abdues les trompes dels trompadors de la dita*

ciutat. La més interessant de totes aquestes petites referències és, però, una datada el 20 de setembre de 1386, la qual registra el pagament a Barbut per l'arranjament d'una trompeta *que ell acostuma sonar*, ja que deixa entreveure la possibilitat que el mestre argenter que en més ocasions va treballar per al municipi tortosí a les darreres dècades del segle XIV tingués ocupacions diferents de l'argenteria⁶⁶. En aquests anys, també l'argenter Joan Bugatell es dedica a l'arranjament d'instruments per al municipi. Concretament, l'1 d'agost de 1393 rep 4 sous per haver fet i soldat un *canyó en una trompeta d'aquelles de la ciutat*⁶⁷.

Malgrat que això no significa que no es continuessin realitzant treballs d'aquest tipus, aquest any 1393 desapareixen les referències sobre l'arranjament de trompes i trompetes del municipi per part d'argenters fins que, el 21 d'abril del 1457, es realitza un pagament a l'argenter Antoni Xivelli *per adobar una trompeta que tenia la ciutat*. L'arranjament no va ser satisfactori i, el dia següent, és un trompeta —un músic— de Messina qui rep diners per adobar *millor la dita trompeta, la qual lo dit en Xivelli no havia ben adobada, e de feyt la acurçà de un canyó*. Vint anys després, vers el 27 de maig de 1477, l'argenter Antoni Codina va apanyar la trompeta de Francesc Mombrú, que s'havia trencat quan aquest oficial *anà ab les barques riu amunt, per exir a la magestat del senyor rey, quant venia a la ciutat, e caygué hun arbre de la barcha hon anava*⁶⁸.

Des d'aquest moment, les notícies sobre la reparació d'instruments de la ciutat tornen a desaparèixer fins al 12 de juliol de l'any 1542, moment en què l'argenter Marc Queixalós cobra 4 sous *per lo adob té fet en una trompeta gastada, era de la ciutat*⁶⁹.

⁶⁴ AHCTE. Llibres de Clavaria, 25. p. CLXX; 39. p. CXIII; 56 (1r lligall). p. 156; 58. p. 112v; 60. f. 48v; 83. s/f.

⁶⁵ AHCTE. Llibre de Clavaria, 6. f. 7r.

⁶⁶ AHCTE. Llibres de Clavaria, 13. p. CXXVIII; 23. p. CXXVIII; 24. p. CLVIII.

⁶⁷ AHCTE. Llibre de Clavaria, 30. p. CXXVIII.

⁶⁸ AHCTE. Llibres de Clavaria, 77. f. 52r; 93. f. XXXIIIIV.

⁶⁹ AHCTE. Llibre de Clavaria, 122. f. 226v.

Objectes per al servei litúrgic de la ciutat

Evidentment, la magnificència del servei litúrgic que oferia la ciutat no és comparable al de l'Església, especialment pel que fa a la catedral, però, tot i això, hi ha documentades diverses intervencions del municipi en el contracte i manteniment de peces necessàries perquè les celebracions de què era responsable (és a dir, les misses celebrades a la capella de la Casa de la Ciutat, a la capella de la presó, a les capelles dels hospitals o a les ermites que depenien de la ciutat) fossin, sinó fastuoses, sí, com a mínim, solemnes. En algunes d'aquestes intervencions apareixen treballant mestres argenters.

És el cas, per exemple, de Guillem Coll, que el dia 8 d'abril de 1382 cobra 5 sous i 6 diners *per l'or que mes en lo càlzer que la dita Universitat ha fet adobar obs de la dita sglésia* de la capella de l'hospital de sant Llätzer. Segurament és a aquest mateix calze que es refereix l'anotació d'un pagament d'1 lliura, 15 sous i 3 diners realitzat al mateix Guillem Coll l'11 de gener del mateix any 1382, corresponent a l'argent *que mes en I calze, ço és, en lo peu que s'era dessoldat e trencat, e per faedures e obratge del dit peu*⁷⁰.

Pel que fa a la capella de la presó, instal·lada a l'edifici de la Cort del veguer des del 1416, arran de les obres dirigides per Guillem Çaera, pareix que la ciutat simplement dóna un ajut de 12 sous per a la factura d'un calze que havia de servir per a dir misses als presos⁷¹. Probablement això és a causa que, malgrat que les obres de l'edifici de la Cort i les presons van ser sufragades principalment per la ciutat, i malgrat que a Tortosa el paper del veguer estava fortament mediatitzat per l'oligarquia local⁷², la Cort del veguer és una institució lligada a la monarquia i, per tant, teòricament, independent de la ciutat.



Calze. Anònim. Primer quart del segle xv (?). Punxó de Tortosa. Parròquia de Sant Lluç d'Uldecona.

Més interès sembla que va tenir el Consell a l'agost de l'any 1502, quan va pagar dues lliures a l'argenter Domingo Bernat *per los treballs e mans de refer lo peu del càlser de dita ciutat, lo qual stava tot fos e dolent e molt perillós per a les misses, no aboquàs sobre lo altar, ab losanguis, i també per lo cost de una onza menys un argens fonch afegit per dit argenter en dit peu per refermar aquell*⁷³. Es tracta, sense cap mena de dubte, del calze que es feia servir en les misses que es deien a la capella de la Casa de la Ciutat, el qual va tornar a ser reparat pel mestre Bernat vers el 17 de setembre de 1512, dia en què va rebre 10 sous *per lo adob del peu del càlser qui*

⁷⁰ AHCTE. Llibre de Clavaria, 18. p. CLXXVI, CXXXVIII.

⁷¹ AHCTE. Llibre de Provisions, 35 (2n lligall). f. 67r.

⁷² Cfr. F. SABATÉ, «El veguer i la vegueria de Tortosa i de la Ribera d'Ebre al segle XIV», dins *Recerca*, 2 (1997), p. 115-152.

⁷³ AHCTE. Llibre de Clavaria, 104 (3r lligall). f. 3r.

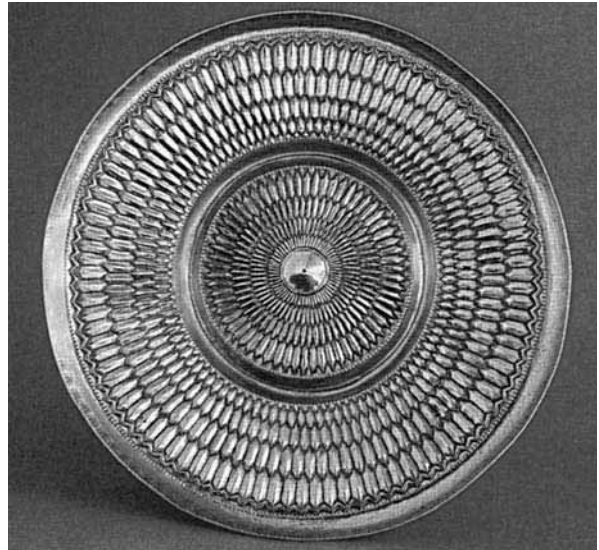
*serveys a les misses se dihen en la Casa de la Ciutat, axí per lurs treballs com de l'argent que y havia mes, i vers el dia 5 de gener de 1516, quan va cobrar altres 10 sous per lo adob del càlser de les misses*⁷⁴.

No sempre, però, aquests objectes eren fabricats o comprats a Tortosa. És el cas, per exemple, d'un encenser de llautó que Pere Noguera, beneficiat de la capella de l'hospital de sant Llätzer, va comprar a Barcelona vers el 19 de juliol de 1382, i que el Consell tortosí va subvencionar amb un donatiu d'1 florí⁷⁵.

Altres objectes

A banda d'aquests objectes que, amb més o menys propietat, s'han pogut ordenar en conjunts, els argenters fabricaren o arranjaren per a la ciutat de Tortosa altres objectes de metall de naturalesa molt diversa. Entre moltes altres referències pot destacar-se la fabricació, per part de Caravida Barbut, de dues *bolles de aram que li feren fer en Ramon Dolms e en Simon de Frexens, les quals aquelles devien donar a aquells que deguessen acaptar per la Seu e per la ciutat, e no degués acaptar negú que no tengués bolla*⁷⁶; o el treball d'un *jove argenter* en la refeció del seny de rellotge de la ciutat, l'any 1427⁷⁷.

En un sentit similar al treball dels pintors, que feien escuts de la ciutat en llibres de comptes, brandons i parets d'edificis que havien estat construïts per —o amb la col·laboració de— la ciutat⁷⁸, consta que vers el 6 de juliol de 1453, l'argenter Francesc Comí tallà dos escuts de la ciutat en dos barres d'acer utilitzades com a marcadors en els sacs que es portaven a la casa de la



Plat. Anònim. ca. 1500 (?). Punxó de Tortosa. Instituto de Valencia de Don Juan. Madrid.

romana i als molins⁷⁹, treball semblant al realitzat per Antoni Codina el desembre de 1473, moment en què va rebre un pagament *per lo ferro del senyal de la ciutat per fer los boletins en dar la farina de la casa de la farina de dita ciutat*⁸⁰.

La joia del joc de la ballesta

A pesar de les evidents exageracions que conté una «història» d'arrel romàntica i patriòtica com són els *Anales de Tortosa* de Ramón O'Callaghan, no deixa de ser cert que els ballesters van tenir una certa importància a la ciutat en època medieval⁸¹. Això es desprèn, com a mínim, de l'indubtable interès que el Consell de la ciutat va tenir, durant els segles XIV i XV, *per ço que art de ballesteria hinc sia conserva-*

⁷⁴ AHCTE. Llibre de Clavaria, 108 (1r lligall). f. 12r; (3r lligall). f. 14r.

⁷⁵ AHCTE. Llibre de Clavaria, 19. p. cxviii.

⁷⁶ AHCTE. Llibre de Clavaria, 17. p. cxviii.

⁷⁷ AHCTE. Llibre d'Obres Públiques, 4 (1r lligall). f. 79r.

⁷⁸ És el cas, per exemple, dels 156 escuts de la ciutat que Pere Cardona pintà al claustre del convent de Sant

Francesc l'any 1405 (AHCTE. Llibre de Clavaria, 42. p. cxxiii).

⁷⁹ AHCTE. Llibre de Clavaria, 75. f. LXv.

⁸⁰ AHCTE. Llibre de Clavaria, 90. f. 36r.

⁸¹ Cfr. R. O'CALLAGHAN, *Apéndice a los anales de Tortosa*, Tortosa, 1895, p. 77-80; M. GALINDO, «Los ballesteros de Tortosa y el tiro de la ballesta», dins *La Zuda*, 34 (desembre 1915), p. 254-255.



Cibori pediculat. Segona meitat del segle XIV. Punxó de Tortosa. Tresor de la catedral de Tortosa.

da, segons en temps passat⁸². Aquest interès va traduir-se en l'organització i celebració «del joc de la ballesta» tots els anys els dies de fira, i potser en altres festes, joc en què la ciutat gratificava els vencedors amb el regal d'una «joia», que acostumava a ser una copa o un altre objecte d'argent i que, el 25 de juliol de 1386, s'acordà que fos donada al ballestier que guanyés en una sèrie de 24 jocs⁸³.

⁸² AHCTE. Llibre de Clavaria, 23. p. CCLXXXIII.

⁸³ AHCTE. Llibre de Provisions, 16. f. 78v.

⁸⁴ Miquel Mercer apareix, amb aquest nom, per primer cop a la documentació de la ciutat, el 23 de gener de 1415, quan rep 1 lliura i 13 sous en ajuda de fer un mantell a la seua muller, qui s'era batejada: és a dir, que aquest mestre, com la seua esposa, probablement és un dels molts jueus que es convertiren un cop finalitzada la famosa Disputa de Tortosa i, per tant, potser cal relacionar-lo amb els obradors jueus presents al territori al segle XIV. D'altra banda, s'ha de dir que ara com ara no se'l pot relacionar directament amb ell, però cal tenir

Pel que fa als objectes i a les dates concretes, la primera referència que he trobat sobre aquest assumpte és del dia 30 de desembre de 1380, en què el Consell de la ciutat va decidir que es comprés una copa com a obsequi per als ballesters, la qual va ser comprada a Guillem de Montrós vers el 4 de febrer de l'any següent. En algunes ocasions —el 22 de maig de 1387, en el cas d'Esteve Jaquers; el 8 d'abril de 1423, en el de Miquel Mercer⁸⁴— la «joia de la ballesta» era comprada directament a argenters, per la qual cosa és possible que, en aquests casos, aquests objectes haguessin sortit dels seus obradors⁸⁵.

La «joia» que la ciutat donava com a premi en el joc de la ballesta, però, no va ser sempre un objecte d'argent. Així, per exemple, succeí l'any 1407, quan el Consell de la ciutat decidí que, dels béns de la Universitat, sia comprada una bella ballesta, la qual se juch per joyha. Aquesta ballesta havia de valer fins a 5 florins, e no més avant. Des d'aquest moment, i durant uns anys, sembla que hi ha una certa indefinició en el regal, que pot ser una copa o ballesta⁸⁶.

Hi ha moltes notícies, durant el segle XV, que ens parlen d'aquesta activitat. Cap a mitjan d'aquesta centúria, però, sembla que el joc de la ballesta ha entrat en decadència, ja que diversos documents posteriors a la rendició de la ciutat davant les tropes del rei Joan II parlen d'una recuperació d'aquesta activitat a causa de la guerra. Així, els dies 6 de maig de 1468 i 20 de setembre de 1470 trobem registrats sengles pagaments als argenters Antoni Codina i Joan Comí, aquest darrer fill de

en compte que contemporàniament hi ha actiu a Barcelona (i al Bages) un argenter del mateix cognom, encara que a la Ciutat Comtal pren la forma «Mercer» (Cfr. N. DE DALMASES, *Orfebreria catalana medieval...*, II, p. 99; X. SITJES, *L'argenteria i l'orfebreria al Bages. Segles X-XVIII*, Manresa, 2001, p. 95). Finalment, cal relacionar aquest mestre amb Joan Mercer, documentat a Tortosa entre 1450 i 1481.

⁸⁵ AHCTE. Llibre de Provisions, 13. f. 97v; Llibres de Clavaria, 17. p. CCXXII; 23. p. CCLXXXIII; 56 (1r lligall). p. 170.

⁸⁶ AHCTE. Llibres de Provisions, 27. f. 48r; 26 (2n lligall). f. 11v; Llibre de Clavaria, 46. p. CVIII.

l'important Francesc Comí, com a administradors de les terrades del vall, és a dir, com a administradors de la feina d'adequar el vall per al joc de la ballesta⁸⁷. Des d'aquest moment, no trobem cap més notícia sobre aquest assumpte fins que el 10 de maig de 1515 hi ha registrat el pagament a l'argenter Domingo Bernat per la fabricació de dues culleres d'argent que la ciutat havia fetes fer per donar al joc de la ballesta⁸⁸, que devia morir, poc més o menys, per aquestes dates. Va ser substituït, però, per un certamen similar: el 9 de març de 1540 la ciutat pagava 2 lliures i 5 diners a l'argenter Lluís Martínez per la fabricació de dues culleres d'argent *per donar yoya a qui millor tirà archabús*⁸⁹. La pólvora!

La seca

Una altra ocupació prou usual entre els argenters medievals va ser la de batre moneda. No hi ha indicis, a la Tortosa cristiana, ciutat que havia encunyat moneda en època romana i andalusí, d'encunyacions monetàries legals fins que l'1 de novembre de 1463, en plena guerra civil, Joan de Beaumont, lloctinent general del rei Enric de Castella, comte de Barcelona, va concedir llicència i potestat als procuradors i Consell de la ciutat per a batre moneda d'or i d'argent (florins, croats i sisens) per un valor de 20.000 lliures, moneda barcelonesa, amb la mateixa llei que es feia a Barcelona. En el privilegi es disposava també que aquestes monedes fossin acceptades per tothom en el Principat de Catalunya, que es concedís al Consell de la ciutat la facultat d'eleger i canviar els operaris de la seca, excepte el mestre, i s'ordenava que aquesta moneda fos distribuïda per les persones designades en la defensa



Monedes de la seca de Tortosa a l'edat mitjana.

de la ciutat, reservant els drets reials i la facultat de la Cort reial de saber la quantitat que es fabricava. Un document del mateix dia, redactat gairebé en els mateixos termes, manifesta que va ser escollit mestre de la seca l'argenter tortosí Francesc Comí⁹⁰.

Les evidents dificultats de tot tipus que la ciutat va patir durant aquests anys, amb escassetat d'argent i de moneda, com palesen diverses provisions municipals de l'any 1465⁹¹, potser van evitar que es fabriquessin florins, malgrat que sí que es van emetre terços de croat, anomenats sisens perquè tenien un valor de sis diners. La ciutat va continuar encunyant moneda un cop presa per l'exèrcit de Joan II: ho proven a bastament l'onzè article de les capitulacions de la ciutat davant el rei (15-7-1466), en què es demanava expressament que es pogués

⁸⁷ AHCTE. Llibres de Clavaria, 85. f. 85r; 88. f. 160v.

⁸⁸ AHCTE. Llibre de Clavaria, 108 (2n lligall). f. 18v.

⁸⁹ AHCTE. Llibre de Clavaria, 121. s/f.

⁹⁰ AHCTE. Registre 179 (pergamí). Transcrit per G. MARI, *Els privilegis medievals de Tortosa...*, p. 1855-1857; el nomenament de Comí a AHCTE. Registre 410 (pergamí). Sobre les emissions monetàries tortosines a l'Edat Mitjana cfr. especialment X. SANAHUJA, «Actuacions monetàries a

Tortosa (segles XV-XVII)», dins *Acta Numismàtica*, 28 (1998), p. 141-156.

⁹¹ El dia 11 de febrer el Consell de la ciutat decideix que els procuradors es posin en contacte amb el Capítol de la Seu i rebin la clau del lloc on es guarda l'argent de la catedral (AHCTE. Llibre de Provisions, 52. f. 22r), i el dia 4 de juny ordena que, a causa de la guerra, no surtin de la ciutat ni diners, ni or, ni argent (AHCTE. Llibre de Provisions, 53. f. 3r).

seguir encunyant moneda com s'havia fet durant la guerra, cosa que el monarca acceptà⁹², i un document representatiu, el *Llibre de les compres d'argent per a fer moneda* iniciat per la ciutat el 7 de juliol de 1467⁹³.

En aquesta nova etapa el mestre de la seca tortosina va continuar sent Francesc Comí, i ho va ser, com a mínim, fins al 22 d'abril de 1472, moment en què el clavari anota un pagament de 58 lliures, 16 sous i 3 diners per la fabricació de la moneda menuda o senyals de aram. D'aquesta quantitat, 28 lliures, 12 sous i 4 diners corresponen al salari de l'esmentat mestre Francesc Comí. Segons M. Crusafont, aquesta moneda menuda o «dinerets» és la catalogada com a Botet-511 i datada, erròniament, al regnat de Felip II⁹⁴.

Altres activitats

A banda d'aquestes activitats, més o menys lligades allò que podem entendre com a «món de l'argenteria», els argenters de la ciutat de Tortosa, com els d'altres ciutats de l'època, realitzaren tasques que res tenen a veure amb el seu ofici i sí amb el servei i fins i tot amb el govern⁹⁵ de la ciutat que habitaven.

Ja hem dit abans que, potser, Caravida Barbut va ocupar-se, algun cop, de tocar una de les trompetes de la ciutat que tan habitualment va reparar al darrer terç del segle XIV. Una altra relació ocasional que va establir un argenter (en aquest cas Bartomeu Blanch) amb el municipi va ser la venda a la ciutat de mitja unça d'oricorn, un cristall de mala qualitat que habitualment s'encastava en joies barates i que, com en el cas d'altres pedres i cristalls, era vist a l'època com a màgic i beneficiós: en aquest cas, l'oricorn es comprava *per ops de fer aygües cordials per lo fet de les glànols*, és a dir, enmig d'una epidèmia de pesta, l'any 1440⁹⁶.

Més important és la relació que mantingueren els argenters amb el citat «joc de la ballesta». Com hem dit, després de la guerra civil, amb el que això va suposar per a la recuperació de l'activitat dels ballesters de la ciutat, van ser els argenters Antoni Codina i Joan Comí, fill de Francesc Comí, entre els anys 1468 i 1470, els administradors de les terrades del vall, és a dir, els administradors de la feina d'adequar el vall per al joc de la ballesta⁹⁷.

D'altra banda, és probable que l'ara citat Francesc Comí, com sabem d'altres argenters i brodadors⁹⁸, es dedicués a negocis complementaris, en aquest

⁹² Sobre les capitulacions de Tortosa i, en general, sobre la guerra civil a la ciutat, cfr. A. CURTO, «La guerra contra Joan II a les Terres de l'Ebre», dins *Recerca*, 6 (2002), p. 9-42, especialment p. 34-42.

⁹³ AHCTE. Llibre de Tresoreria, 6. Llibre de Compres d'argent per a fer moneda.

⁹⁴ ADTo. Caixa 9, número 267; AHCTE. Llibre de Clavaria, 88. f. 47r. M. CRUSAFONT, *Numismàtica de la Corona catalano-aragonesa medieval (785-1516)*, Madrid, 1982, p. 121-123; J. BOTET, *Les monedes catalanes*, II, Barcelona, 1909, p. 365. Cfr. també L. VILLARONGA, «Les monedes de plata encunyades a Catalunya durant la guerra contra Joan II», dins *Numisma*, 150-155 (1978), p. 471-490.

⁹⁵ Cfr. per exemple, A. CUBELES, «Els argenters i el Consell de Cent en el segle XIV», dins J. YARZA i F. FITÉ (editors), *L'artista-artesà medieval...*, p. 343-364.

⁹⁶ AHCTE. Llibre de Clavaria, 63. p. 191.

⁹⁷ AHCTE. Llibres de Clavaria, 85. f. 85r; 88. f. 160v.

⁹⁸ Entre molts altres, pot destacar-se el cas del brodador Jaume Copí, documentat bàsicament a Barcelona, on, a

banda d'ésser brodador de la Casa de la Ciutat, se sap que l'any 1408 realitzà el pal·li de la processó del Corpus, i que el 1431 brodà una casulla i dues dalmàtiques per al bisbe de Vic Alfons de Tous. L'any 1391 apareix a la cort de Navarra, en la qual apareix citat com a brodador, però també com a mercader de perles i de pedres precioses, tasca, d'altra banda, «habitual en otros bordadores al servicio de los reyes navarros», com ha mostrat Martínez de Aguirre (Cfr. S. SANPERE I MIQUEL, *Los cuatrocentistas catalanes*, I, Barcelona, 1906, p. 76-77; S. ALCOLEA, *Artes decorativas en España. Ars Hispaniae*, XX, Madrid, 1975, p. 387; N. DE DALMASES i A. JOSÉ PITARCH, *L'Art gòtic. s. XIV-XV...*, p. 240-242; J. MARTÍNEZ DE AGUIRRE, «Artistas de la Corona de Aragón al servicio de Carlos II (1349-1387) y Carlos III (1387-1425) de Navarra», dins J. YARZA i F. FITÉ (editors), *L'artista-artesà medieval...*, p. 256). A Tortosa, entre 1393 i 1420, aproximadament, va fer negocis amb la compra de censals morts (AHCTE. Llibre de Provisions, 21. f. 34v; document solt 11; Llibre de Clavaria, 55. s/p, XVIII, XVIII, XVIIIbis, CLXVIII).

cas a la venda de materials tèxtils, ja que l'any 1468 va ser ell la persona que va vendre als procuradors el terlig per a fer les gramalles de dol necessàries per a les exèquies de la reina Joana. A més, el 26 de juliol de 1469 va cobrar diversa quantitat per la fabricació d'un motlle per a pilotes de *sarabatana* i pilotes de plom de *sarabatana*, fet, evidentment, lligat a la mateixa guerra civil. També sabem que va ser paer en el temps de la receptoria de Joan de Pedralbes, càrrec que va tornar a ocupar l'any 1474⁹⁹. Com hem dit abans, a Tortosa no consta que els argenters tinguessin gaire poder dins el Consell municipal però, tot i això, hi va haver alguns mestres que ocasionalment van ocupar llocs de responsabilitat dins l'entramat administratiu de la ciutat.

De la mateixa manera que Francesc Comí sembla l'argenter més ben relacionat amb l'oligarquia local als anys 60 i 70 del segle xv, des de la dècada dels 80 sembla que aquest lloc l'ocupa Antoni Codina, casat l'any 1468 amb la filla del notari Guillem Vidal i ell mateix avi d'un notari (de nom, també, Antoni Codina). Aquest mestre va ser elegit representant dels menestrals al Consell de la Ciutat¹⁰⁰, juntament amb altres persones, l'any 1483 i, allò que és més significatiu, va cobrar 1 lliura, el 20 d'abril de 1491, en prorrata del que li restava a cobrar del que la ciutat li havia promès quan havia estat sotsveguer. Aquest mateix argenter no pogué exercir de paer l'any 1495-1496 perquè ja feia l'ofici de col·lector de la imposició del vi i ambdós càrrecs eren incompatibles. A l'inici del segle xvi Antoni Codina va conti-

nuar tenint responsabilitats en el govern de la ciutat, i entre l'1 d'octubre de 1502 i el 15 de maig de l'any següent va cobrar, en tres vegades, el seu salari de paer de la ciutat¹⁰¹.

Antoni Codina va morir l'any 1506. Des d'aquesta data i fins que el seu fill, Antoni Codina menor, exerceix l'ofici de cònsol segon de mar i aigua de la ciutat de Tortosa, l'any 1531¹⁰², no he trobat documentació que demostrï que els argenters ocupessin llocs de decisió al municipi. Tanmateix, diversa documentació demostra que al segle xvi van tenir major representativitat que en el segle anterior.

Àrea d'influència dels tallers tortosins

Malgrat que la intenció d'aquest article és un altra, presentem tot seguit un mapa amb les poblacions que conserven obres d'argenteria medieval amb punxó de Tortosa o que sabem que en van tenir¹⁰³: es tracta de delimitar, a grans trets i tan sols d'una forma aproximada, quin va ser el radi d'acció dels tallers d'argenteria tortosins als segles xiv i xv, especialment al quatre-cents.

En aquest sentit, cal tenir en compte que aquesta àrea d'influència està delimitada bàsicament pel territori de la Diòcesi i, encara més, pel territori català de la Diòcesi. Les obres tortosines ompliren en gran mesura les esglésies d'aquesta part del Bisbat (Alcanar, Aldover¹⁰⁴, Amposta, Arnes, Caseres¹⁰⁵, Corbera¹⁰⁶, Freginals, Gandesa, Ginestar,

tortosí Domingo Bernat va fer una Creu per a l'església d'Aldover. Cfr. J. VIDAL, «Assaig de panorama...»

¹⁰⁵ Com en el cas d'Aldover, només consta documentalment que l'argenter tortosí Gabriel Jaquers féu una Custòdia d'argent daurat per a l'església de Caseres, per la qual va cobrar 106 sous, moneda jaquesa, el 8 de març de 1445. AHCTE. Fons Notarial de Tortosa (secció històrica), Signatura 1190 (B. Vicents), s/f.

¹⁰⁶ També posseïm únicament referència documental de la Creu que fabricà l'argenter de Tortosa Nicolau Blanch per al rector de Corbera, Antoni Morera, l'any 1424. Arxiu Capitular de Tortosa, Pere de Camps, 5, s/f.

⁹⁹ AHCTE. Llibres de Clavaria, 85. f. 76r; 87. f. 28r; 90. f. 85v.

¹⁰⁰ L'any 1491 apareix al Consell General l'argenter Antoni Castelló. AHCTE. Llibre de Provisions, 64. f. 12v.

¹⁰¹ Cfr. J. VIDAL, «Assaig de panorama...»

¹⁰² AHCTE. Llibre de Clavaria, 114. f. 223r.

¹⁰³ Existeix un inventari dels béns mobles de totes les parròquies de la Diòcesi anterior a la darrera guerra civil espanyola, més o menys fiable, a ADTo. M. MILIAN BOIX, *Inventario monumental de Tortosa*, Palanques, 1935.

¹⁰⁴ Malgrat que no es conserva ni va ser inventariada per mossèn Milian l'any 1935, consta que l'any 1510 l'argenter



Poblacions on consta que hi ha o hi va haver peces sortides dels tallers d'argenteria tortosins de la baixa edat mitjana (M. Valldepérez i J. Vidal).

Horta de sant Joan, Miravet, Móra d'Ebre, Paüls, la Pobla de Massaluga, Rasquera, Tortosa, Ulldecona i Xerta) i, en menys mesura, també arribaren a poblacions de la part valenciana (Benlloch, la Jana, Traiguera i Vistabella), dominades, tanmateix, pels obradors de Morella, Sant Mateu i València. En algun cas (fins i tot a la mateixa catedral), obres d'aquests centres, potents i de gran qualitat, arribaren a la part catalana de la Diòcesi. Pel que

fa a aquesta qüestió, cal posar de relleu que alguns mestres tortosins, com Gabriel Jaquers, s'establiren en determinada època a la part valenciana del territori, concretament a Catí¹⁰⁷, però també que mestres morellans, els Santalínea, estigueren en permanent contacte amb Tortosa, i fins i tot un membre de la nissaga va arribar a establir el seu obrador a la ciutat, de la qual va adquirir dret de ciutadania, entre 1429 y 1444, aproximadament¹⁰⁸. Joan Olzina, argenter de Sant Mateu, també estigué actiu a la ciutat episcopal, i consta que havia adquirit el dret de ciutadania a la dècada de 1420¹⁰⁹.

A banda d'això, cal tenir en compte que a les poblacions del Bisbat també arribaren obres d'altres centres del Principat, especialment de Barcelona, que era, juntament amb València, el més potent de l'època, però també, a les parròquies del nord, del proper centre de Lleida¹¹⁰. Finalment, pel que fa a aquest assumpte, cal no oblidar el sector del regne d'Aragó pertanyent a o fronterer amb la diòcesi de Tortosa, i remarcar la importància que tingueren les relacions amb aquest territori, que van ser d'anada i tornada. Així, diverses peces dels obradors tortosins apareixen en els inventaris de les esglésies d'aquesta zona (Calaceit i Queretes), però, alhora, consta documentalment que va ser un argenter d'Alcanar, *Andreas Martí*, qui va encarregar-se de la fabricació de la Custòdia de la població de la Sénia, que havia estat tramesa des de la població aragonesa fins a la catalana el 27 d'agost de l'any 1451¹¹¹. En aquest sentit, cal recordar que l'argenter d'Alcanar Lorenzo Pérez estava present a Morella el 23 de febrer de 1445¹¹².

Jacobo Vidal Franquet
Universitat de Barcelona

¹⁰⁷ Cfr. J. PUIG, «Plateros...»

¹⁰⁸ Cfr. J. VIDAL, «Els Santalínea...»

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Cfr. M. MILIAN BOIX, *Inventario..., passim*.

¹¹¹ AHCTE. Fons Notarial de Tortosa (secció històrica), Signatura 1195 (B. Vicents), s/f. En aquest negoci va ser procurador de l'argenter d'Alcanar el mercader de Tortosa Joan de Montesino.

¹¹² M. MILIAN BOIX, «El punzón de orfebreria de Morella...», p. 180.

RESUMEN

Este estudio es el resumen de un trabajo más extenso donde se da noticia de las relaciones que se establecieron entre el *Consell* de la ciudad de Tortosa y el arte de la orfebrería entre 1336 y 1506 aproximadamente: la cronología y el funcionamiento del punzón propio, el peso de las monedas, la fábrica de moneda, etcétera.

Paraules clau: argenteria, gòtic, Tortosa, artesanat.

ABSTRACT

This article summarises an extensive work that sheds light on the relations established between the Tortosa City Council and goldwork craftsmanship from 1336 to 1506, approximately: the chronology and the functioning of the punch, the weight of the coins, the mint, etc.

Keywords: goldwork, gothic, Tortosa, craftsmen.